

УДК 94(477) «1921/1939»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.26>

ПРОЯВИ ВПЛИВУ ІСТОРИЧНИХ РЕАЛІЙ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТ. НА НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР УКРАЇНЦІВ

Сергієнко Сергій,*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології
Східноукраїнського національного університету**імені Володимира Даля*

ORCID ID: 0000-0002-9761-0897

На основі літератури, періодичних видань та архівних джерел висвітлено вплив антирелігійної кампанії, так званої суцільної колективізації та пов'язаного з нею Голодомору, а також політичних репресій на національний характер українців. Автор зазначає, якщо на початку двадцятих років можна було говорити про українську націю як про глибоко релігійну, котра в цілому щиро вірила в християнське вчення, то в результаті шаленої атеїстичної пропаганди, що переросла в 1930-ті роки в антирелігійну війну з тотальною мобілізацією владних сил, використанням безсоромної брехні, знищенням фортець віри – храмів, релігійність нації деградувала. Більшість нації або ж повірила у привабливі ідеї більшовиків, або ж ретельно приховувала свої релігійні переконання, що привело до дуже відчутної зміни в національному характері, оскільки нова «віра» на відміну від християнства пропагувала не любов, а класову ненависть з усіма її наслідками.

У статті визначено, що новий економічний лад, котрий був пов'язаний з селянством, і Голодомор у підсумку призвели до втрати такої риси українського народу як абсолютна нетерпимість злодійства. Новий економічний лад спонукав селян дивитися на хліборобську працю як на примусову дію, що не могло не послабити відому українську працелюбність. Хоч, як підкреслює автор, у підсумку ця риса національного характеру суттєво не постраждала. Автор наголошує, що розорення села – основного хранителя національних цінностей, знищення значної частини національної інтелігенції не тільки загальмувало розвиток української культури, але і створило умови для закріплення в характері нації такої риси, як конформізм, що породило в українців почуття меншовартості. Зазначено, що влада підтримувала тенденцію закріплення в національному характері цієї риси і фактично офіційно проголосила меншовартість українського народу порівняно з російським.

Ключові слова: національний характер, українці, Голодомор, релігійність, влада.

Serhiienko Serhii. Manifestations of the influence of historical reality of the 20s and 30s of the 20th century on the national character of Ukrainians

Literature, periodicals, and archival sources highlight the impact of the anti-religious campaign, the so-called complete collectivization, and the Holodomor as well as political repression on the national character of Ukrainians. The author notes that in the early 1920s it was possible to speak of the Ukrainian nation as deeply religious, sincerely believing in Christian doctrine. However, the religiosity of the nation degraded as a result of insane atheistic propaganda, which grew in the 1930s into an anti-religious war with total mobilization of the authorities, the use of shameless lies, the destruction of fortresses of faith, i.e., churches. Most of the nation either believed in the attractive ideas of the Bolsheviks or carefully concealed their religious beliefs, which led to a dramatic change in the national character because unlike Christianity the new 'faith' promoted not love but class hatred with all its consequences.

The article states that the new economic system imposed on the peasantry and the Holodomor eventually led to the loss of such a feature of the Ukrainian people as absolute intolerance of theft. The new economic system encouraged the peasants to look at agriculture as a forced action, which could not help but weaken the well-known Ukrainian diligence. Although, the paper states that eventually this feature of the national character was not significantly affected. The author emphasizes that the ruin of the village as the main custodian of the national values, the destruction of much of the national intelligentsia not only impeded the development of Ukrainian culture but also created conditions for rooting in the national character such a trait as conformism, which gave Ukrainians a sense of inferiority. It is noted that the authorities supported the tendency to develop this trait in the national character and actually officially proclaimed the inferiority of the Ukrainian people compared to the Russians.

Key words: national character, Ukrainians, Holodomor, religiosity, authorities.

Характер будь-якого народу змінюється під впливом історичних подій і чим значніші ці події, тим більший їх вплив. Українська нація зазнала у 20–30-х роках ХХ ст. страшних ударів: переслідування за релігійні вірування, насильницьку колективізацію, масовий голод і Голодомор, жорстокі політичні репресії. Ці події достатньо досліджені фахівцями [1], але їхній вплив на характер народу вивчений ще далеко неповною мірою. Звичайно, що на характер нації вплинули також події Першої світової війни і Національно-демократичної революції. Але вони були тільки початком соціальних потрясінь, які в 20–30-ті роки корегували характер нашого народу. О. Гончар, підсумовуючи свої роздуми щодо

новітньої історії нації, записав у щоденнику: «Найбільше знищено було Україну не в громадянську війну, не збройно, не бандами Муравйових та комісарами Троцького, – незрівнянно глибшого удару завдано було по українству в роки «великого перелому» та голодоморів, коли тотальному руйнуванню було піддано все наше село, цей живильний ґрунт нації, коли ліквідації (суцільної) зазнали церква, мережа «Просвіт», українська наука й культура, коли в крові нечуваного терору захлинулось наше Розстріляне Відродження...» [2, с. 518]. Саме в ці роки національний характер в результаті історичних реалій, що склалися, зазнав значних деформацій. Тому автор визначив саме такі хронологічні межі статті. Розгляд проблеми впливу історичних реалій на національний характер вимагає порівняльного аналізу стану об'єкта дослідження на початок дії факторів впливу і на підсумковому рубежі. Початковим рубежем є прихід до влади в Україні більшовиків, що стався на початку двадцятих років, кінцевим – початок Другої світової війни, коли головним фактором впливу на життя нації стала Друга світова війна.

Яким же був національний характер на початковому рубежі? Відповідь на це питання дають фахівці. Вони наголошують, що відношення народу до релігії є однією з провідних рис його характеру і за цим показником українці відрізнялися від сусідніх народів-одновірців. Проф. Д.Н. Анучін відмічав у кінці XIX ст., що різниця між росіянами і українцями по відношенню до релігійної сфери була помічена вже давно. М. Костомаров підкреслював релігійну терпимість українців [3, с. 839–840]. Один з борців із самодержавством, порівнюючи українців і росіян, говорив: «На Україні народ все ж таки більше поет в релігії, а тут, під вірою в бога, я бачу тільки примітивні інстинкти страху і жадібності. Такої, знаєте, щирої любові до бога, замилювання красою і силою його – у тутешніх нема. Це, мабуть, і добре: швидше звільняться від релігії, – вона ж найшкідливіший забобон, скажу вам». Говорилося це в російському Поволжі в кінці XIX ст. [4, с. 569]. Національний характер українців відчутно відрізнявся і в сімейних відносинах. Проф. Д.Н. Анучін відмічав, що «Патріархальність споконвічної великоруської сім'ї з повним підкоренням старійшині, зі спільністю сімейного майна, з утиском свободи особистості, особливо жінки, є різкою протилежністю сімейним відносинам у малорусів...» [3, с. 841]. У той же час М. Костомаров констатує, що в українській сім'ї «опіка батьків над дорослими дітьми визнається нетерпимим деспотизмом» [3, с. 841]. Даний висновок підтверджують і такі авторитетні знавці характеру свого народу, як класики національних літератур, відповідно російської – І. Тургенев та української – І. Нечуй-Левицький. В широко відомому творі І. Тургенєва «Записки мисливця» в першій же оповіді «Хорь і Калінич» яскраво змальована картина сімейних відносин у російській селянській родині в XIX столітті. Голова родини там – найвищий авторитет для всіх її членів, у тому числі і для одружених синів, що живуть в одній домівці з батьком і беззастережно виконують його волю. Роль жінки в цій родині визначається позицією очільника родини: «Баба – робітниця. Баба мужику – слуга» [5, с. 7–8].

У не менш відомому творі І. Нечуй-Левицького «Кайдашева сім'я», де події також відбуваються в XIX столітті, відображені українські сімейні реалії. Вони значно відрізняються від російських. Батько – авторитет для синів, але до того часу, поки син не одружений. Одружений син прагне (до речі і під впливом своєї дружини) хазяйнувати самостійно і отримує таку можливість від батька практично безперешкодно. Із контексту повісті видно, що і в українській родині жінка повинна коритися чоловікові, але без відвертого її приниження.

Фахівцями підкреслюється індивідуалізм у національному характері українців. В українській громаді кожний член – незалежна особистість і самотній власник. Обов'язок його щодо громади – тільки в сфері тих відносин, котрі встановлюють зв'язок між членами для взаємної безпеки і вигоди кожного. Проф. Анучін відмічає в українській спільноті, порівняно з російською, більший розвиток особистої основи і слабкість основи громадської [3, с. 841].

Чимало авторитетних людей визначали таку рису українського характеру, як гумор. Відомий російський письменник С.Т. Аксаков, згадуючи свої зустрічі з М.В. Гоголем, писав: «Взагалі в його жартах було багато ... того особливого гумору, котрий складає виключно власність малоросів» [6, с. 141]. Д.І. Яворницький також виділяв гумор як якість національного характеру. Описуючи портрет запорожця, він підкреслював: «...Вся його постать дихала мужністю, молодечтвом, заразливою веселістю і неповторним гумором» [7, с. 173].

Невід'ємною рисою національного характеру українців XIX ст. була любов до пісні. Фахівці підкреслювали, що українські пісні «стоять вище пісень всіх інших слов'ян. Окрім цього, вони вище інших і своєю музикою, наспівом, поетичною мовою, струнким і різнобарвним ритмом». Вони «сяють силою розкішної поезії» [3, с. 839]. М.В. Гоголь писав М.А. Максимовичу в 1833 році: «Тепер я взявся за історію нашої єдиної, бідної України. Я дуже порадувався, почувши від вас про багате надбання пісень і збірник Ходаковського. Моя радість, життя моє, пісні! Як я вас люблю! Що всі черстві літописи, в котрих я тепер копаюсь, перед цими дзвінками, живими літописами!... Так, я вас прошу, зробіть милість, дайте списати всі пісні, що знаходяться у вас... Ви не можете уявити, як мені допомагають в історії пісні...» [6, с. 158–159].

Основи українського характеру закладалися в свій час двома соціальними спільнотами – селянами і козаками. Мабуть, саме козацтво породило таку рису українського характеру, як прагнення до свободи. У XIX столітті сформувалася уява про українця як людину, якій важко відважитися, але, відважившись, вона йде до кінця, схоже, що це породження селянської основи нашого характеру. Джерела також свідчать про бережливість, працелюбність, негативне ставлення до злочинності, відданість сім'ї, ввічливість тощо. Не можна оминати такі риси, які при бажанні можна визнати негативними: упертість і скупість. Мабуть найбільший авторитет у галузі знань про український народ XIX ст. Т. Шевченко писав про «волячу впертість» своїх земляків [8, с. 247]. Такий знаний науковець, як Ю. Шевельов, з гумором говорив: «Якщо існує така річ, як характер нації, і якщо існують люди, що втілюють якусь рису цього характеру на Україні», то один із його знайомих «втілював українську впертість» [9]. Інший знавець свого народу П. Мирний в одному із творів вказав на скупість як рису українців. Видатний письменник, порівнюючи характери росіян і українців, вустами персонажу твору Максима так прокоментував благодійний внесок московського купця: «Узяв би ти в нашій стороні! Мабуть би чорта спік...». Тобто, навряд чи пожертвували б гроші в «нашій стороні» – Україні [10, с. 119]. Хоча слід зазначити, що розмови про скупість українців базуються на умовиводах людей, які можуть помилятися.

Однак, хто знайомий з життям пересічних європейців, не може не погодитись, що вони далеко не марнотрати, а вельми економні в побуті, тобто в нашому понятті скупуваті. Тобто скупість далеко не завжди суперечить здоровому глузду, тільки потрібно врахувати поправку, яку диктує народний досвід: «Що занадто – то не здорово». Ось, коли занадто, то економність, скупість може перерости в свій надмірний прояв – жадібність, котра є відверто негативною рисою. Тут доречні слова знаного фахівця А. Шопенгауера: «...Людська обмеженість, збоченість та мерзотність проявляються в кожній країні тільки в іншій формі, і це носить назву – національний характер» [11, с. 61]. Наша країна не є винятком. Одна сучасна російська журналістка якось зазначила у своєму матеріалі: «Жадібність і хитрість – дві риси, котрі часто приписують українському народові, не менш образливі, як для росіян пияцтво і неохайність» [12]. Жадібність не оминула частини українців. Про це свідчить П. Мирний, який підкреслив таку рису фельдфебеля царської армії – українця: «ніщо не перепускалось через його руки, щоб він не вигадав остачі для себе» [10, с. 125]. Є, мабуть, такий недолік у нашому національному характері. Що ж стосується хитрості, то вона, схоже, присутня у всіх народів у більшій або ж меншій мірі і не є відверто негативною рисою, якщо не переходить за межі здорового глузду. Можна ще багато говорити про риси національного характеру, але його визначальні моменти на кінець XIX – початок XX століття фахівці визначили саме такими.

Нові умови життя українського народу, що склалися після буремних років війн і революцій перших десятиліть XX ст., не могли не вплинути на національний характер. Ламати характер народу почали з того, що стали вимагати від людей, предки яких віками щиро вірили в Бога, відректися від віри батьків. Фактично зрадити їх. Ще в 1919 році теоретики більшовизму прямо наголосили, що «релігія і комунізм несумісні ні теоретично, ні практично... Боротьба з релігією має дві сторони... По-перше, боротьба з церквою, як особливою організацією релігійної пропаганди, матеріально зацікавленої в народній темноті і релігійному рабстві. По-друге, боротьба з широко розповсюдженими і глибоко вкоріненими релігійними забобонами більшості трудящих мас» [13, с. 194–195]. Цією боротьбою займалася антирелігійна комісія при ЦК КП(б)У. Як і годиться, почали з «обробки» найменш досвідчених – молоді. Будь-яке нове покоління несе в собі певну недовіру до минулого досвіду. На цьому і зіграли. Неможливість довести в межах існуючих людських знань існування Бога (як, до речі, і його відсутність) використовували на свою користь. Антирелігійна пропаганда підкріплювалася брутальними діями проти церкви і її служителів. Про це є достатньо наукових праць і свідчень очевидців. Результатом стало те, що значна частина молодих українців була виведена за межі релігійного впливу і стала провідником атеїзму в масах. Про дії молоді в цьому напрямку свідчить відомий в минулому політичний діяч П. Шелест, який на початку двадцятих років проживав у передмісті Харкова і був комсомольцем: «Антирелігійну пропаганду ми проводили, відверто кажучи, варварським способом, горлали свої пісні під церквою, коли там проходило богослужіння, зламали якось церковну загорожу, розбили вікна в церковній сторожці, де проходила співанка церковного хору» [14, с. 44].

Атеїстична пропаганда відчутно впливала навіть на осіб, які з дитинства щиро вірили в християнські цінності і, як показало їх подальше життя, в основі характеру мали громадянську мужність і чесність. Генерал П. Григоренко в юні роки був під сильним враженням проповідей місцевого священника і намагався слідувати його настановам. Але, коли під впливом пропаганди вступив до комсомолу, став одним із організаторів руху за закриття сільської церкви в рідному селі на Півдні України. Якось в 1922 році комсомольці, серед яких був і П. Григоренко, підійшли до церкви і почали в атеїстичному

дусі «жартувати» з вірянами, намагаючись образити їх релігійні почуття. Цього п'ятнадцятирічному П. Григоренку здалося мало і він заявив: «Якщо Бог є, то нехай розтрончить мене громом на місці» і тут же брутально вилаявся. Бог не покарав, але вдома батько сильно відлупцював хлопця [15]. Матеріали, якими користується автор статті, свідчать, що подібний наступ на релігію відбувався на всіх теренах тодішньої української державності. Особливо слід виділити тридцять років, коли влада фактично почала антирелігійну війну зі всіма її ознаками – тотальною мобілізацією сил, використанням безсоромної брехні, нещадністю до супротивника, знищенням фортець релігії – храмів.

По мірі природного оновлення складу нації атеїстичні погляди захоплювали все більшу частку українців. Якщо в XIX столітті українські діти з перших днів свого життя входили в коло християн, а в початковій школі вивчали Закон Божий, то з двадцятих років XX ст. нова верхівка суспільства, категорично не сприймаючи християнські цінності, ставила всілякі перепони на шляху прилучення дітей до релігії. Школа стала цілком атеїстичною і навіть войовничо безбожною. Цьому особливо сприяли виплекані правлячою партією дитячі і юнацькі організації комуністичного спрямування, а також осередки спілки войовничих безбожників. Їхня сила була, насамперед, у тому, що вони отримували постійну підтримку владної адміністрації. У результаті нація, яка на початок XX століття вирізнялася щирою релігійністю, поступово стала втрачати цю якість. Сприяло цьому і те, що легальна православна церква під нещадними ударами влади змушена була в кінці тридцятих років стати повністю лояльною до існуючої держави. Розгром церковної організації був вражаючим. На 1940 рік було закрито приблизно 75–80% усіх храмів, які діяли до встановлення влади більшовиків. У Вінницькій, Хмельницькій, Кіровоградській, Миколаївській, Сумській, Донецькій областях на початок 1940 року не залишилося жодної православної церкви [16, с. 357]. Але і за таких умов влада продовжувала наполегливу атеїстичну діяльність. 24 січня 1941 року головна газета українських більшовиків «Комуніст» (№ 19) писала в передовиці «Політичне виховання трудящих»: «...Одним з найбільш живучих пережитків капіталізму в свідомості трудящих, особливо на селі, є рештки релігійних забобонів. Боротьба з цією спадщиною минулого – важлива діяльність політичного виховання... Піднесення антирелігійної пропаганди, зміцнення осередків спілки войовничих безбожників – кровна справа кожної партійної і комсомольської організації» [17]. У середовищі людей, які були на утриманні державного бюджету, виник страх потрапити в очак влади до кола християн. Багато з них намагалися підкреслити свій атеїзм відкиданням релігійних традицій в побуті, демонструванням несприйняття християнства та його вчення. В офіційному суспільстві поступово зникло духовне родичання на основі хрещення дитини, коли згідно з релігійною традицією у новонародженого з'являлися хрещені батько й мати, які вважалися духовними опікунами дитини.

Ударом по релігійності нації стала і швидка урбанізація України, яка була пов'язана з індустріальним розвитком. Маса українських селян потрапляли до міста і відривалися від християнських традицій. У містах у зв'язку з брутальним тиском влади на церкву долучитися до християнської громади було нелегко. До того ж слід врахувати, що до міст приходила в значній кількості сільська молодь, яка вже зазнала впливу владної атеїстичної пропаганди і використовувалась владою в якості провідника антирелігійних ідей в маси. Християнська духовність нації була підірвана. Ті, хто не відмовився від віри батьків, зазнавали переслідування з боку влади. Таким чином, одна із головних рис національного характеру – щира релігійність українців у результаті впливу історичних реалій 20–30-х років XX ст. суттєво послабилася. О. Довженко з боєм констатував: «Релігія – нехай фальш і брехня – але вона давала моральні основи, облагороджувала. Іноді фальш краще, ніж нічого» [18]. Л. Лук'яненко наводить факт, що у сімдесятих роках XX ст. вперше до церкви люди йшли у віці близько сорока років і це були переважно жінки [19, с. 33]. А ще навіть на початку двадцятих років дитину вперше приносили до церкви незабаром після народження.

Важко сказати чи відродиться щира релігійність нашого народу. Мається на увазі не та «релігійність», коли зранку йдуть до церкви, а вночі йдуть на злочин, а щира віра в заповіді християнства. Це залежить не тільки від суб'єктивних бажань, а і від об'єктивних обставин. Видатний українець О. Гончар виказав в перші роки незалежності України думку, що «Нелегко буде будувати національні Збройні сили, кордони, митниці... Та ще складніше буде – відродити й розбудувати українську духовність. Це праця для багатьох поколінь. Чи стане снаги?» [2, с. 519].

Говорячи про український народ, навіть недобррозичливіці, які підкреслювали в своїх характеристиках негативні якості українців, ніколи не говорили, що українці – лінива нація. Можна що завгодно наговорити на наш народ, але звинувачення в лінощах, навіть якщо знайдеться такий обвинувач, до українського народу не пристане. Працелюбність – одна з головних українських рис, хоча і зазнала в тридцять років тиску з боку влади, але в цілому збереглася. Це визнають і представники сусідньої російської

нації. Відомий російський журналіст, а в минулому московський високопосадовець В. Костіков відзначає: «Українці по природі своїй працелюбні, невибагливі...» [20]. Російський письменник В.П. Астаф'єв згадує, що в їхньому сибірському селі (схоже на початку тридцятих років) з'явилися переселенці. Ці переселенці були надзвичайно працелюбні і співучі, співали: «Ой ти, Галю», «Закувала та сива зозуля». «Вони співали і гуляли, але не билися, чим дуже дивували красноярців... Працювали собі тихенько, мирненько», але виходило так, що збирали врожаї раніше і більші ніж місцеві мешканці. Вони навчали місцевих «секретам» добрих врожаїв і «навчили наших і зерно молоти ручними жорнами, крохмаль добувати із картопляного лушпиння і мерзлі овочі з вигодою використовувати, і багато іншого навчили». Кінець кінцем «породнилися, покумилися» з місцевими, «а справа хороша – пам'ять добра – і пісні їхні голосисті вросли в нашу землю». Бабуся письменника називала переселенців «хохлами», а переселенці називали місцевих «кацапами» [21, с. 445–446]. Такі свідчення дав корінний росіянин, який на той час вже був професійним знавцем людських душ і спостерігав життя представників багатьох націй.

Заслання до Сибіру в результаті політики насильницької колективізації найбільш енергійних українців не могло не привести до удару по працелюбності в середовищі українського селянства. А враховуючи те, що у тих селян, які залишилися в Україні, держава фактично забрала землю та інші засоби виробництва і примусила працювати за копійки, а часом і безоплатно, то стимулів для самовідданої праці у селянина майже не залишалося. Такі дії держави не могли не викликати спротиву. Активний спротив влада змогла придушити, а пасивний з початку тридцятих років існував постійно. Він проявлявся в небажанні працювати задарма. Тобто влада об'єктивно сприяла викоріненню працелюбності в українських селян, які в тридцять роки були більшістю населення. Це проявилось в показниках роботи сільського господарства. Навіть специфічна радянська статистика змушена була визнавати, що продуктивність праці колгоспних селян в декілька разів нижча відповідних показників у країнах Заходу. Націю буквально виштовхували на шлях ледарства.

Відчутні зміни в національний характер вніс і Голодомор. Мільйони людей пройшли через цей жах, що не могло не вплинути на їхню поведінку і в результаті на характер нації. В українському селі, де раніше крадіжка була рідким явищем, широко розповсюдилося злодійство. Як підкреслив Д. Гойченко: «Коли людина опинилася перед лицем голодної смерті, вона почала боротися за життя всіма доступними засобами, зовсім не рахуючись з інтересами сусідів чи родичів, а тим більше далеких людей. Злодійство стало масовим явищем. Ні корова, ні вівця, ні свиня і однієї ночі не переночувала б у сараї. Тому ті, в кого збереглося що-небудь із худоби, тримали її в хаті, де жили, в тому числі і корів. Так було від Києва до Чигирини і від Умані до Дніпра. І так було по всій Україні...» [22, с. 248]. До того ж склалася така ситуація, коли злодій, потрапивши до в'язниці, мав більше шансів вижити, ніж обкрадений ним селянин. Злодії у в'язниці отримували щодня триста грамів хліба і якийсь приварок, а селянинові влада нічого не гарантувала [23, с. 254]. Саме в ці роки були зруйновані підвалини різко негативного відношення українського селянства до злодійства. Селянин став дивитися на крадіжку колгоспного майна як на звичайну справу і це було наближенням до виправдання крадіжки взагалі. Л. Лук'яненко згадував ті роки в селі на Чернігівщині: «Споконвіку у нас, у тій самій Хрипівці, в якій я народився, не було злодіїв. Один два чоловіки були, що іноді крали десь сметани глечик. Ніхто нічого не крав – і раптом усе населення змушене було красти. Це був величезний моральний удар по нашому народу. Тож, коли мій батько ховався від мене, коли ніс в'язку соломи, він не хотів, щоб я бачив, що він бере чуже, то я вже потім ту в'язку брав спокійно і можна собі уявити, як легко наші сини вже беруть цю в'язку» [24, с. 31]. Не можна оминати і зростання брутальності в особистих відносинах, яке розпочалося задовго до Голодомору, але він значно посилив це явище, тому що в боротьбі за виживання людиною починають верховодити тваринні інстинкти, які й породжують цинізм і брутальність. Привітність сприймалася як прояв слабкості. Недарма ж у мову ввійшло поняття «міцне слівце». Такі «міцні слівця» в увяленні більшості могла використовувати тільки міцна, сильна людина. А хто ж хотів бути слабким у жорстокому світі? Обставини життя похитнули і традиційну українську сімейну ввічливість (до батьків тільки на «Ви»), хоч і не опустили її до спілкування на рівні ненормативної лексики, що було нерідким явищем у робітничих селищах і промислових містах.

Не можна оминати і такого явища, як поступова втрата національної ідентичності частиною українського селянства, насамперед тих, хто в результаті насильницької колективізації та Голодомору змушений був покинути рідні домівки і податися до міста. Якщо до так званої суцільної колективізації і Голодомору притік селянської маси до міст сприяв українізації городян, то після жаху створення колгоспів і Голодомору, коли розпочався відвертий наступ на політику коренізації, ситуація змінилася, шоківані трагедією селяни намагалися швидше пристосуватися до міської культури, яка була в промислових регіонах переважно російською. На підприємствах, де кількісно значно переважали росіяни, до українців ставилися образливо. Так, на одному із підприємств Донбасу можна було почути

кепкування на адресу українців: «У хохлів голова до 12 год. працює» [25, арк. 29–30]. У Кадієвському шахткому група робітників-росіян обзивала українця «хохлацькою мордою» і говорила йому: «Ви понаїхали «хохлацькі морди», думаєте багато заробити. З-за вас хохлів, тут не заробиш». На одній із шахт Донбасу група робітників-росіян ображала українця: «Ти – хохол, їдь з нашої шахти, тут працюють одні росіяни» [26, арк. 34–35]. Наведені факти відносяться до 1929–1931 років, тобто ще до Голодомору. Після ж Голодомору селянин, якому вдалося потрапити до міста і знайти там постійну роботу, інтуїтивно відчував необхідність швидше асимілюватися в міську культуру. Як зазначає історик С. Калитко, одним із наслідків Голодомору було бажання «втекти із села, позбутися ознак, що вказують на селянське походження, насамперед української мови» [27, с. 448].

Нещадні удари по національній культурі загострювали у людей потребу банального виживання. Відчуття власної національної ідентичності заганялося в тінь, що не могло не привести до перемін у національному характері. Український індивідуалізм з його невід’ємною рисою – ініціативністю поступився конформізму, тобто пристосуванню під настрої панівної нації. Про це з болем говорив О. Довженко: «Народ не знає і не цікавиться своєю історією, легко відмовляється від національних традицій, забуває мову». На заперечення, що це є результатом довготривалої русифікації, Довженко відповідав, що поляків не менше русифікували і германізували, а вони залишилися поляками. У нас же навіть молоде покоління українців, яке повинно було б зберегти національну ідентичність народу, не любить свій народ, байдуже до національної справи і повертає до російської культури, бо там вигідніше, а, головне, безпечніше, бо молодь «достатньо надивилася, як батьків саджали як українських націоналістів». Довженко говорив, що падає моральність народу, процвітає хуліганство, брутальність, непристойність, брудне відношення до жінки, неповага одне до одного, дрібний егоїзм, себелюбство, боягузтво, доносьительство [18].

Саме в 1930-ті роки у фундамент відносин між народами СРСР закладалося поняття «старший брат» і «молодший брат». Це був, до речі, «винахід» радянських теоретиків, тому що ще при створенні СРСР підкреслювалася рівність всіх народів – засновників союзної держави. Поняття «молодший брат» не тільки принижувало українців. Можна з великою долею вірогідності сказати, що воно стало одним із чинників розпаду Радянського Союзу. У матеріалі одного з російських періодичних видань зазначається: «Самі українці ненавидять, коли їх називають не хохлами або ж бандерівцями, а молодшими братами росіян – є в цьому деякий комплекс приниження в сім’ї» [12]. Можливо не з усім можна погодитися в цьому твердженні, але, що будь-якій нормальній людині не подобається, коли підкреслюють її «молодшість», а фактично меншовартість – є істиною. А така фактична меншовартість втілювалася в житті владою в 30-х роках ХХ ст. і набула офіційного характеру після відомого виступу Й. Сталіна на прийомі для представників вищого військового командування 24 травня 1945 року, де «вождь» назвав російський народ – «керівним народом» і «найвидатнішою нацією з усіх націй», які входять до складу СРСР [28, арк. 204]. За великим рахунком, це було визнання того, що СРСР є прямим продовженням Російської імперії, а українці є другорядною нацією.

Підсумовуючи викладений матеріал, можна достатньо впевнено стверджувати, що історичні реалії 20–30-х років ХХ ст. відчутно вплинули на національний характер українців. Якщо на початку досліджуваного періоду ще можна було говорити про українців як про дійсно релігійну націю, що щиро вірить в християнське вчення, то в результаті шаленої атеїстичної пропаганди, яка переросла в 30-ті роки в антирелігійну війну з тотальною мобілізацією владних сил, використанням безсоромної брехні, з нещадністю до супротивника, знищенням фортець віри – храмів, релігійність нації деградувала. У цій війні значна частина молоді перейшла на бік влади. Ті, хто не відмовився від віри батьків, зазнали переслідувань. Більшість повірила у привабливі ідеї більшовиків, або ж приховувала свої релігійні переконання. Це привело до дуже відчутної зміни в національному характері хоч би тому, що релігія була фундатором моральності в житті народу. Нове ж атеїстичне вчення відкидало загально визнану мораль і надавало пріоритет класовій ненависті. Християнська мораль, терпимість витіснялися ненавистю. Навряд чи знайдуться фахівці, які б змогли на основі фактів заперечити такий висновок. Відповідь на питання, чи відновиться щира віра всієї нації в християнське вчення, потребує спеціального дослідження і певного часу.

Дуже відчутного удару по національному характеру надала так звана суцільна колективізація і пов’язаний з нею Голодомор. Коли у селян на початку колективізації забрали землю і засоби виробництва і примусили працювати в колгоспі за копійки, то фактично штовхнули їх на шлях зневажання своєї основної праці – хліборобства. Схоже, що тільки закладена на генному рівні працелюбність дозволила українцям зберегти в національному характері цю якість, хоча не можна відкидати і деякого її послаблення.

Українське селянство, яке на початку двадцятих років складало абсолютну більшість нації, дуже негативно ставилося до злодійства. Але в результаті так званої колективізації і Голодомору постала

терпимість до крадіжок колгоспного майна, а в скрутних обставинах і до привласнення майна сусідів. Однак, якщо крадіжка особистого майна все ж таки не пробачалася суспільством, то крадіжка колгоспного добра стала звичним явищем. Це внесло суттєвий коректив в національний характер.

Розорення села – хранителя національних цінностей, жорстоке переслідування владою і знищення значної частини національної інтелігенції не тільки загальмувало розвиток української культури, але і створило умови для закріплення в характері нації такої риси, як конформізм. Український індивідуалізм з його невід'ємною рисою – ініціативністю, поступився бажанню підлаштуватися під настрої панівної нації і навіть віддати перевагу інонаціональній культурі, бо так було безпечніше. В тридцять років влада стала пропагувати ідею великодержавної нації, яка дещо пізніше була фактично офіційно проголошена. Це не могло не внести в душі українців зародків відчуття меншовартості.

Такі, на думку автора, основні зміни в національному характері породили історичні реалії 20–30-х років ХХ ст.

Література:

1. Костюк Г. О. Сталінізм в Україні (генеза і наслідки): Дослідження і спостереження сучасника. Київ : Смолоскип, 1995. 508 с. ; Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 510 с. ; Загородній І. Втрачені покоління. Вінниця : ТОВ «Консоль», 2012. 848 с.; Марочко В. Пристрасті навколо Голодомору: реальні міфи. *Дзеркало тижня*. № 11. 23–30 березня 2018. URL: https://zn.ua/ukr/HISTORY/pristrasti-dovkola-golodomoru-realni-mifi-272997_.html (дата звернення: 29.01.2022); Stasiuk O. On the perpetrators list compilation of the Holodomor-Genocide of the Ukrainians: party-state nomenclature and employees repressive punitive bodies. *Skhidnoevropeiskiy Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. № 18. 2021. P. 135–147. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.18.226549> та ін.
2. Гончар О. Щоденники : у 3-х т. Т. 3. Київ : Веселка, 2004. 606 с.
3. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь Т. V-A. Санкт-Петербург, 1892. 940 с.
4. Горький М. Детство. В людях. Мои университеты. Москва : Правда, 1983. 640 с.
5. Тургенев И. Записки охотника. Москва : Художественная литература, 1984. 254 с.
6. Вересаев В. Гоголь в жизни. Харків : Прапор, 1990. 680 с.
7. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. В 3-х т. Т. 1. Львів : Світ, 1990. 319 с.
8. Шевченко Т. Прогулка с удовольствием и не без морали. Собрание сочинений в пяти томах. Т. 4. Москва : Художественная литература, 1965. 440 с.
9. Шевельов Ю. Я, мені, мене... (і довкруги). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sheveliov_Yurii/Ya_mene_mene_i_dovkruhy_Spohady/ (дата звернення: 28.01.2022).
10. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні. Київ : Радянський письменник, 1967. 335 с.
11. Шопенгауэр А. Афоризмы и максимы. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1991. 288 с.
12. Костенко-Попова О. От чего межнациональные стереотипы такие обидные? *Аргументы и факты*. № 34. 2010. URL: <https://aif.ru/society/20124> (дата звернення: 09.02.2022).
13. Бухарин Н., Преображенский Е. Азбука коммунизма. Петербург : Госиздат, 1920. 321 с.
14. Шелест П. Справжній суд історії ще попереду. Спогади. Щоденники. Документи. Матеріали / за ред. Ю. Шаповала. Київ : Генеза, 2004. 808 с.
15. Григоренко П. В подполье можно встретить только крыс. URL: <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=book&pum=808> (дата звернення: 24.01.2022).
16. Загородній І. Втрачені покоління. Вінниця : ТОВ «Консоль», 2012. 848 с.
17. Політичне виховання трудящих. *Комуніст*. № 19. 24 січня 1941 р.
18. Документи з папки-формуляра на О. П. Довженка. *З архівів ВЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1995. № 1–2.
19. Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. *Журнал «Вітчизна»*. Київ, 1991. 126 с.
20. Костиков В. Почему Европа не пляшет гопак? *Аргументы и факты*. № 36. 2017. URL: https://aif.ru/politics/opinion/roshetu_evropa_ne_plyashet_gopak (дата звернення: 08.01.2022).
21. Астафьев В. Последний поклон. Москва : Известия, 1982. 636 с.
22. Гойченко Д. Красный апокалипсис: сквозь раскулачивание и голодомор. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 402 с.
23. Майстренко І. Історія мого покоління. Едмонтон : Альбертський Університет, 1985. 417 с.
24. Сюдюков І. Василь Овсієнко: сповідь правдборця. *День*. № 72–73. 19–20 квітня 2019 р.
25. Протоколы заседаний бюро Окружкома КП(б)Украины. 02.01.1929–24.06.1929. *Державний архів Луганської області*. Ф. П-34. Оп. 1. Зв'язка 58. Спр. 862.
26. Докладная записка и проект решения «О состоянии украинизации советского аппарата, профсоюзных органов и начальных учебных заведений на Украине». 11.1931. *Центральний державний архів громадських об'єднань України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4172.
27. Калитко С. Голодомор 1932–1933 років на східному Поділлі в історико-краєзнавчих публікаціях. *2-й Міжнародний конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку»*. Доповіді та повідомлення. Кам'янець-Подільський ; Київ ; Нью-Йорк ; Острого : Вид-во НаУОА, 2005. Т. 1. С. 444–448.
28. Текст радіопередачі «Російський народ – керівна сила радянської держави». *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України*. Ф. 4915. Оп. 1. Спр. 214.